

O'ZBEK DORBOZLIK SAN'ATINING ASRLAR DAVOMIDA SAQLANIB KELISHIDA SULOLAVIY USTOZ-SHOGIRD AN'ANASINING TUTGAN O'RNI

<https://doi.org/10.70728/orien.v07.i03.061>

Ilhom Ibodov

Madaniyatshunoslik va nomoddiy madaniy meros ilmiy-tadqiqot instituti

Annotatsiya: Mazkur maqolada o'zbek dorbozlik san'atining asrlar davomida saqlanib kelishida sulolaviy ustoz-shogird an'anasining muhim o'rni ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda dorbozlik san'atining tarixiy shakllanish jarayoni, avloddan-avlodga o'tish mexanizmlari hamda kasbiy mahorat, axloqiy qadriyatlar va milliy an'analarni uzviy ravishda uzatishda sulolaviy maktablarning ahamiyati yoritiladi. Shuningdek, ustoz-shogird tizimining zamonaviy madaniy muhitdagi o'rni, uning barqarorligini ta'minlovchi omillar va bugungi kunda duch kelayotgan muammolari tahlil qilinadi. Maqola nomoddiy madaniy merosning bir bo'lagi hisoblangan Dorbozlik san'atini asrash hamda rivojlantirish masalalarida ilmiy-amaliy ahamiyatga egadir.

Kalit so'zlar: O'zbek dorbozlik san'ati, ustoz-shogird an'anasi, sulolaviy maktab, nomoddiy madaniy meros, milliylik, avlodlar davomiyligi, an'anaviy hunar, madaniy meros, tarix

THE ROLE OF THE DYNASTIC TEACHER-PUPIL TRADITION IN THE PRESERVATION OF THE UZBEKISTAN DORBOSCH ART OVER THE CENTURIES

Ilkhom Ibodov

Research Institute of Cultural Studies and Intangible Cultural Heritage

Abstract: This article scientifically analyzes the significant role of the dynastic master-apprentice tradition in preserving Uzbek tightrope walking art over the centuries. The study examines the historical formation of tightrope walking art, the mechanisms of intergenerational transmission, and the importance of dynastic schools in consistently passing on professional skills, moral values, and national traditions. In addition, the role of the master-apprentice system in the contemporary cultural environment, the factors ensuring its sustainability, and the challenges it faces today are analyzed. The article has scientific and practical significance for the preservation

and development of tightrope walking art as an integral part of intangible cultural heritage.

Keywords: Uzbek tightrope walking art, master-apprentice tradition, dynastic school, intangible cultural heritage, national identity, generational continuity, traditional craft, cultural heritage, history

O'zbek dorbozlik va dor osti tomosha san'atining tarixi ming yildan ortiq davom etgan uzoq va uzluksiz tarix hisoblanadi. Insoniyatning ilk davrlarining amaliy ko'nikmalaridan tortib, o'rta asrlarning shahar madaniyati va yangi davrda ham ajdodlar orqali uzatilgan dorbozlik va dor osti tomosha san'atining bugungi kunga qadar mustaqil, chuqur va jonli an'ana sifatida nomoddiy madaniy meros bo'lib saqlanib bizgacha yetib kelgan. Bugungi kunda ham dorbozlar nomoddiy madaniy merosning bir qismi sifatida mavjud bo'lib, bu an'ana zamonaviy sharoitlarga to'liq moslashib, festivallar, madaniy tadbirlar va xalqaro ko'rgazmalarda ishtirok etib kelmoqda va shu bilan birga o'zining asosiy tamoyillarini saqlab qeladi. Dorbozlik san'ati insonni jismonan baquvvat, ruhan tetik qilib tarbiyalaydi va unda halollik, sabr-toqat, o'z-o'zini nazorat qilish kabi fazilatlarini shakllartiradi. Dorbozlik san'ati Xalqning kundalik hayoti, mehnati va tabiat bilan bog'liq tajribalaridan kelib chiqqan san'at turi bo'lib, uning asosiy ahamiyati - yosh avlodni hayotga tayyorlash, qoidalarga rioya qilishga o'rgatish, adolatli bo'lish va g'alaba hamda mag'lubiyatni to'g'ri qabul qilishni hamda o'zlikni saqlashda muhim o'rin tutadi. U xalqning san'atga, jasoratga va mahoratiga bo'lgan munosabatini ifoda etadi. Xalq o'yinlari va dorbozlik jismoniy sog'lomlik bilan birga ma'naviy tarbiyani ham ta'minlaydi. Dorbozlik san'ati orqali yoshlar do'stlik, hamjihatlik va o'zaro yordam va birdamlikni his qiladi. Tilshunoslarning tahlil qilishicha "dorboz" atamasi quyidagicha: • dor - arqon, • boz - o'yinchi, usta degan ma'noni bildiradi [1.123, 188-b.]. Bu atama mahalliy til qatlamiga mansub bo'lib, xitoy, yunon yoki arab tillaridan olingan. Bu esa dorbozlikning o'z nomiga ega bo'lishi uzoq tarixiy davrlar orqali mavjud bo'lganini anglatadi. O'zbekiston hududida Xalq o'yinlari tarkibiga kiruvchi Dorbozlik san'ati asosan Navro'z bayrami, hosil bayramlari, to'y va sayillarda keng namoyon bo'lgan. Bu o'yinlar orqali yosh avlodning ongiga jasorat, vatanparvarlik, jamoaviylik kabi tushunchalar singdirilgan. Dorbozlik bilan bir qatorda mavjud bo'lgan janrlarga dor osti tomosha san'ati ham kirib, dor osti o'yinlarida kurashchi polvonlar tosh ko'tarib o'zining kuchliligi va jasorati, sabr-toqati va ruhiy bardoshliligini namayon qilib tomosha ko'rsatishgan. Bundan tashqari, Dor ostida Masqaraboz va Askiyachi qiziqchilar esa odamlarni kuldirishib kayfiyatini ko'tarib tomosha ko'rsatgan bo'lsa, raqqoslarning o'yinlari, an'anaviy sirk turlaridan simdor, yog'ochoyoq, nayrangbozlik, besuyak, muallaqchilik, o'rgatilgan it, ayiq, ilon, maymun, ot o'yinlari tomoshalari ham ko'rsatilgan. Kurash va polvonlik - xalq kurashi uslubi bo'lib, Navro'z, to'ylar va

yarmarkalar kabi bayramlarda ijro etilgan. U kuch va sharaf ramzi sifatida qabul qilingan. Dorbozlik - bilan bog'liq holatda esa kuch va muvozanat - erkak mahoratining ikki qutbi hisoblangan. O'zbek dorbozlari 25-30 m balandlikda tarang qilib tortiladigan arqon ustida langar-cho'p bilan dor ustida yurishlar qilib har-xil tomosha o'yinlarni ko'rsatishgan. Masalan: dorda oldinga, orqaga yugurish, sakrash, oyoqlarga pichoq yoki patnis bog'lab, ko'zni bog'lab, ko'zni bog'lab yurish, yakka va qo'sh chig'iriqda o'ynash kabi mashqlarni bajargan[2]. Masxarabozlar - kundalik hayotning parodiyasi hisoblansa, musiqachilar va zarbli cholg'uchilar - karnay, surnay, nog'ora va doira esa tomosha paytida musiqali fon emas, balki ijroning tuzilishi hisoblangan. Ular chalgan kuy va musiqalar ritmi dorbozlarga muvozanatni saqlashga yordam bergan. Shuning uchun ham musiqasiz an'anaviy ijro tomoshalari to'liqsiz deb hisoblangan. Dorbozlar ya'ni, (arqonda yuruvchilar) sayil va bayramlarning eng yuqori cho'qqisi va eng xavfli lahzalarini tashkil etgan, shuning uchun ham ular usha davrda ilohiyot bilan bog'liq bo'lgan taqdiri azalga ishonish va mahorat ramzi hisoblangan. Deyarli har doim boshqa janrlardan keyin ijro etilgan ko'zboylog'ichlar xalqni o'zlarining oddiy hiylalari va qo'lining ayyorligi bilan harratda qoldirib kelishgan. O'sha davrlarda Xalq sayli va festivallar yagona tadbir hisoblangan unda: Musiqachi, Masxaraboz, Polvonlar (tosh ko'tarish), Chaqqonlik (huqqabozlar) va Xavf va avj nuqtasi bu Dorbozlar hisoblangan. Bu bayramning arxaik tuzilishi bo'lib Dorbozlik alohida janr emas, balki xalq janrlarining murakkab qismi bo'lib, unda har bir ijrochining o'z vazifasi bo'lgan [3. 357-b.].

Aynan mana shu holat Dorbozlik san'atini Xalq sayli va festivallardagi an'anaviy madaniyatini belgilaydi. O'zbek dorbozlik an'analari o'rta asrlardan, ya'ni X asr va undan oldingi davrlardan beri doimiy ravishda manbalarda qayd etib kelingan. O'zbek dorbozlik san'ati an'analari bitta format yoki muayyan davr bilan cheklanib qolmagan. Masalan: sirkda arqonda yurish XVIII asrda Astley, Angliyada alohida kasb sifatida shakllangan bo'lsa, O'zbek dorbozlik san'ati an'anasida esa kamida 700-800 yil avval paydo bo'lgan. Dorbozlarning vazifasi ko'ngilochar tomosha ko'rsatish orqali ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan. Shuning uchun ham dorbozlik san'ati - ijtimoiy va marosim ishtirokchisi hisoblanadi. Dorboz va sirk o'rtasidagi farq shundaki, dorbozlik san'atining kelib chiqishi jamiyat ichida shakllangan kasb hisoblanib, shahar va marosim madaniyati doirasida paydo bo'lgan[5]. sirk esa alohida kasb sifatida shakllangan san'at turi bo'lib, undagi artistlar yollangan ijrochilardan tashkil topgan.

Dorbozlik san'atida quyidagi marosimiy elementlar mavjud:

- *tomoshadan oldingi ibodatlar,*
- *tabular va taqiqlar,*
- *arqonning «pokligi»ga ishonch,*
- *arqon o'rnatish qoidalari,*
- *ustoz uchun maxsus maqom.*

Bu belgilar ilohiyot bilan bog'liq bo'lgan tavakkal, taqdir va sharaf g'oyalari bilan bog'liq bo'lgan arxaiik san'atning o'ziga xos xususiyatlaridir.

Sirkda esa:

- *muqaddas marosimlar mavjud emas,*
- *xavfsizlik choralari asosiy o'rinda turadi,*
- *repetitsiya ramziylikdan ustun qo'yiladi.*

Shu sababli ham Sirk san'ati - texnik san'at hisoblansa, Dorbozlik san'ati - marosimiy va ijtimoiy san'at hisoblanadi. Bu san'at turida uzatish usuli oila va ustoz - shogird an'anasi orqali dorbozlik mahorati va uning sir asrorlari oilaviy avlodlar orqali bir-biriga uzatiladi [4. 11-b.]. Tarbiya berish esa bolalikdan boshlanadi. Shogirdlarga sulolaviy dorbozlik sir-asrorlarini o'rgatish jarayoni o'z ichiga quyidagilarni oladi: texnika, xulq-atvor, axloq qoidalari, jamiyatdagi mavqe. Shu orqali keyingi asrlarda ham dorbozlik ajdodlar san'ati sifatida saqlanib qoldi. Bu mahorat oilalarda, kattalardan yoshlarga o'tib kelgan. Mashg'ulotlar bolalikdan boshlanib, quyidagilarni o'z ichiga olgan:

- *2-3 èshdan bolani dorga chiqarish (chunki bu èshda qo'rqish hissi kuchli emas),*
- *jismoniy tarbiya,*
 - *xavfsizlik choralari,*
 - *xulq-atvor me'èrlari va mahorat etikasi.*

Oilaviy va sulolaviy davomiylik qadimiy hunarmandchilikning o'ziga xos xususiyati bo'lib, dorbozlik sahna san'ati emasligini ko'rsatadi.

Dorbozlarning ijro makoni asosan: markaziy maydonlar, ko'chalar, bozorlar, masjid hovlilari bo'lgan. Bu makonlar har doim ochiq va ommaviy bo'lgan. Dorbozlik san'ati - bu an'anadir. Aynan shu sababli ham O'zbek dorbozlik san'ati an'anasi vaqt o'tishi bilan qadimiy ma'nosini saqlab qolib, chuqur o'zgarishlarga nisbatan bardoshli bo'lib kelmoqda. Tarixiy dalillar va etnografik manbalarda Temuriylar davri miniatyuralarida arqonda yuruvchilar Samarqand, Buxoro, Hiva va Hirot shaharlarining bayramona va marosim hayotining ajralmas qismi sifatida tasvirlangan [6. 30-b.]. Ularda dorbozlar fantastik yoki afsonaviy mavjudot sifatida emas, balki shahar hayotining tabiiy ishtirokchilari sifatida aks etgan. Bu miniatyuralarda: arqon shahar maydoni yoki bozor ustiga tortiladi, ijro musiqa bilan birga amalga oshiriladi, dorboz chaqqonlik, jasorat va mahorat ramzi sifatida ko'rsatiladi. Aynan shu davrda dorbozlik an'anasi barqaror badiiy shaklga ega bo'lgan. Dorbozlar to'ylarda va xalq bayramlarida chiqish qilishda davom etib, saroy va tijorat madaniyatidan nisbatan mustaqilligini saqlab qolgan.

Dunyoda dorbozlik san'ati faqat O'zbekiston hududida emas, balki: Qadimgi Xitoyda, Qadimgi O'rta yer dengizi mintaqasida, Hindistonda ham mavjud bo'lgan. Biroq ko'pgina mintaqalardan farqli o'laroq, O'zbekistonda dorbozlik san'ati an'anasi yo'qolib ketmagan. XX asr etnograflari dorbozlarning o'zlari san'atning kelib

chiqishini sirk orqali emas, balki «jasorat sinovlari» orqali tushuntirishlarini qayd etganlar. Bu tushuncha dorbozlikning harbiy yoki faqat akrobatik mashq emas, balki ijtimoiy va ma'naviy sinov sifatida qabul qilinganini ko'rsatadi. Xitoyda arqonda yurish ko'proq harbiy va akrobatik tayèrgarlik bilan bog'liq bo'lgan. Yevropada esa u yarmarkalar va sirk an'analari doirasida rivojlangan. O'rta Osiyoda esa dorbozlik quyidagilarning o'ziga xos uyg'unligi sifatida shakllangan:

- *amaliy mahorat,*
- *bayram,*
- *ijtimoiy ramz.*

Bu turli funksiyalar an'analarning mustaqil rivojlanganini ko'rsatadi. X asrda Buxoro muhitida yashagan mahalliy muallif tomonidan yozilgan asarlarda shahar hayoti, ommaviy sayllar va xalq yig'inlari tasvirlangan. Ushbu manbalarda ko'cha tomoshalari, jumladan, arqonda yuruvchilar (dorbozlar) shahar madaniyatining oddiy va tabiiy qismi sifatida tilga olinadi, noyob yoki begona hodisa sifatida emas. XIX asr shoiri Muhammad Rizo Mirob Erniyozbek o'g'li Ogahiy (1809-1874) dorbozlik haqida quyidagicha yozadi:

*Kelmishlar edi bir-ikki mohir,
Dor uzra o'yun qilurg'a zohir.
Biri Qo'qanu, biri Qoshg'ardin,
Ogah edilar bari hunardin.
Gah dor uza, goh sim uzra,
O'ynarlar umidu bim uzra.
Gah dor uza bo'libon sabukxiz,
Gah sim uza yurgusi tez.
Gah ilgari, gah keyinga sachrab,
Yuz fan bila tashlar erdi partab.
Gohi oyoqig'a huqqa bog'lab,
Sim uzra yurub o'zini chog'lab.
Goh ikki lagan olib chekib un,
Yopib biriga birini vojun.
Sim uzra qo'yubon oni choloq,
Ustida o'turdi qilmayin boq.
Qilg'och harakat birisi tushdi,
Bir sim uza ilgari yurishdi.
Gohi yotibon urub muallaq,
Sim uzra yana tushar mutabbaq.
Ki, siynasiga olib bir odam,
Sim uzra usul etar damodam.*

Sovet davrida dorbozlar qisman sirk tizimiga o'tgan bo'lsalarda, an'ana uzluksiz davom etib kelgan. Masalan: XX asrda Yevropa sirk modelining keng tarqalishi natijasida dorbozlik an'anasi sahna va tijorat formatlari bilan to'qnash keldi. Biroq dorbozlar yo'qolib ketmadi. Aksincha, ular sirk bilan yonma-yon mavjud bo'lib: • o'z terminologiyasini, • marosimlarini, • mahorat uzatish shaklini saqlab qoldilar. Bu jarayonda ustozlar hissi beqiyosdir. Chunonchi, yurtimizda bu san'at rivojida Toshkenboevlar sulolasi alohida tarixga ega. Sulolaning 150 yillik faoliyatida milliy dorbozlik an'analari nafaqat davom etdi balki, rivojlanib, boyitildi ham. Bu faoliyat dorbozlikni - o'tmish qoldig'i emas, balki XXI asrda ham mavjud bo'la oladigan tirik madaniy shakl ekanini namoyon etdi.

Bugungi kunda ham yurtimizda ko'plab dorboz sulolalari va ustoz dorbozlar faoliyat yuritib kelmoqda. XX asr etnograflari dorbozlarning o'zlari san'atning kelib chiqishini sirk bilan emas, balki - jasorat sinovlari bilan bog'lashlarini qayd etganlar. Bu davomiylik esa bugungi kunda madaniyat tarixchilari uchun asosiy argument hisoblanadi. Agar dorbozlik san'ati asrlar davomida bir mintaqada muntazam tilga olinsa, bu an'ananing kuchli dalili hisoblanadi. Markaziy Osiyo uchun bunday ma'lumotlar ilk o'rta asrlardan beri, ayniqsa Farg'ona vodiysi, Samarqand, Buxoro va Xiva shaharlarida uzluksiz qayd etib kelingan. Farg'ona vodiysining dorbozlik an'anasida tez-tez tilga olinishi quyidagi omillar bilan bog'liq:

- *qadimgi shaharlarning mavjudligi (Qo'qon, Marg'ilon, Andijon),*
- *xalq bayramlari va sayllarning kuchli an'anasi,*
- *hunarmandchilik madaniyatining uzluksiz davomiyligi,*
- *dorboz sulolalarining og'zaki xotirasi.*

Bugungi kunda yurtimizda tajribali ustoz dorbozlar boshchiligida "Vodil chinori", "Madamin dorboz", "Andijon samosi", "Qo'qon minori", "Kosonsoy dorbozlari", "Chust dorbozlari", "Ho'qandi latif" sulolaviy guruhlar samarali faoliyat yuritib kelmoqdalar. Bu O'zbek dorboz sulolaviy guruhlar dunyoning ko'plab mamlakatlarida bo'lishib, o'z mahoratlarini butun dunyoga namoyish etib kelishmoqda[7]. Bunday sulolalardan: Andijonda: Toshkentboy Egamberdiev, Usmonjon Nishonov, Kimsanjon va Usmonjon Naziraliyevlar, Madaminjon Yusupov, Maxkam dorboz. Marxamatlik: Yunusali G'oziev. Buxorodan: Qosim ota Abdullaev. Farg'onadan: Xoshimjon Abduqodirov, Muhammadjon Murodov, Lochin Usmonov, To'lanboy Qurbonov, Qurbonali dorboz, Tursunali Mamajonov. Namangandan: Jo'raxo'ja va Ergashxo'ja Norxo'jaevlar sulolasidir.

Ushbu sulolalar vakillari bugungi kunda ustoz dorbozlar "Dorbozlik va dor osti san'ati" an'anasining uzluksizligini ta'minlab kelmoqdalar.

Bugungi kundagi, Dorbozlik va dor osti tomosha san'atining muammolari shundan iboratki, Dorbozlik va dor osti tomoshalarini ko'rsatish uchun hududlarda joy masalasini dolzarb bo'lib qolayapti. Yangi qurilayotgan shahar va massivlarda Milliy

o'yinlar uchun joy ajratishni loyihaga kirgazilsa maqsadga muvofiq bo'lardi. Bugungi internet davrida Dorbozlik va dor osti tomosha san'atini asrab-avaylash muhim vazifaga aylandi. Chunki, bu san'at turi Milliy madaniyatning tirik yodgorligidir. Ba'zi bir dorbozlik san'atini to'liq o'zlashtirmagan shogirdlar ustoz roziligini olmasdan, o'zlari mustaqil ravishda maydonlarda sifatsiz tomoshalar ko'rsatmoqda. Buning natijasida jamiyatda maydon tomoshalarining sifati pasaymoqda va bu tomoshalardan tomoshabinning ko'ngli to'lmasligiga sabab bo'layapti. Hozirgi kunda - Dorbozlik san'atini qadimiy sir-asrorlariga ega bo'lgan an'anaviy san'at ekanlini ilmiy va amaliy jihatdan o'rganish zarur va dorbozlik va dor osti san'ati xodimlariga ham ma'naviy, ham moddiy yordam berish zarur. Ularni moddiy texnika bazasini yaxshilab, transport vositasi, ya'ni avtobus bilan to'liq ta'minlash lozim. Bu esa, Dorbozlik san'ati nufuzini yanada yuqori cho'qqilarga ko'tarilishi orqali tomoshabinlarning madaniy ongini oshishi uchun xizmat qiladi. Bundan tashqari, Dorbozlik va dor osti tomoshalari san'atini yanada rivojlantirish maqsadida har yili bir marta Respublikada Dorbozlik san'ati va dor osti tomoshalari ko'rik tanlovini tashkil qilish va ko'rik-tanlovda g'oliblikni qo'lga kiritgan guruhlar xalqaro festivallarda va "O'zbekiston madaniyat kunlari" tadbirlari doirasida boshqa davlatlarga borishib o'z san'atlarini namoyish etish ikoniyatiga ega bo'lishi lozimdir. Zamonaviy texnologiyalar, internet va kompyuter o'yinlari yoshlarni xalq o'yinlari va dorbozlikdan uzoqlashtirmoqda. Eng achinarli xolatlardan biri shuki, ommaviy axborot vositalarida dorbozlik va polvonlar targ'iboti juda sust. Televideniya va ijtimoiy tarmoqlar, raqamli platformalarda Milliy o'yinlarga bag'ishlangan ko'rsatuvlar deyarli uchramaydi. Dorbozlik san'ati - xalqning Milliy o'zligini saqlab qoluvchi muhim madaniy qadriyatlardan biri hisoblanadi. Shu sababli ham uni asrash, rivojlantirish va yosh avlodga yetkazish uchun davlat, jamoatchilik va tegishli vazirliklarning hamkorligi bugun juda zarurdir. Agar ushbu muammolar bartaraf etilsa, dorbozlarimiz dor ustida O'zbekiston bayrog'ini baland ko'tarib dunyoni lol qoldirib, Mustaqil O'zbekistonni yanada butun dunyoga tanitishlari mumkin bo'ladi.

Xulosa qismida shuni aytishimiz mumkinki, Dorbozlik san'ati o'zining chuqur tarixiy ildizlarga ega bo'lib, ijtimoiy-madaniy hayot bilan uzviy bog'liq holda rivojlangan va bugungi kunda ham milliy nomoddiy madaniy merosning muhim tarkibiy qismi sifatida davom etib kelmoqda. Dorbozlik san'atini saqlanib qolishi va uning kelajakdagi rivojlanish istiqbollari ham aynan sulolaviy ustoz-shogird an'analari bilan chambarchas bog'liqdir. Dorbozlik san'atining rivojlanishi esa o'z-o'zidan mamlakatimizda ta'lim-tarbiya, turizm, sport va madaniyat va ma'rifat sohalarini rivojlanishiga muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Shuning uchun ham agarda ushbu san'at turi zamonaviy talablarga mos ravishda qo'llab-quvvatlansa, kelajakda Milliy o'zligimizni chuqurroq anglashimizga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Obidov T. "Xatarli o'yin" - Xorazm masxarabozlarining ko'p qismli tomoshasi. Toshkent: Fan, 1966. 123, 188-b.
2. Abror Meliboev - "Milliy darbozlik san'ati istiqbollari" Toshkent. Hurriyat gazetasi. 2015 yil.
3. Ashirov A. "O'zbek xalqining qadimiy e'tiqodlari va marosimlari" - Toshkent. 2007 yil.
4. O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 3-tom. 357-b.
5. Ibrohim Abdurahmonov. "O'zbek xalq o'yinlari va tomosha madaniyati". 11-b.
6. Borokov A. Dorboz. Toshkent: O'rta Osiyo muzeylar va san'at ishlari qo'mitasi, 1928. 30-b.
7. Tursun Ali Muhammad "Polvonnoma". - "Cho'lpon" nomidagi nashiriyot-matbaa uyi. Toshkent. 2004 yil.